

G. MICHELINI

DIATEZĖ INDOEUROPIEČIŲ VEIKSMAŽODŽIUOSE SU NAZALINIU INFIKSU ARBA SUFIKSU*

Senovės graikų ir indų kalbose verbalinės atematinės lekšemos su nazaliniu infiksu arba sufiksu [Schwyzer 1939, 690 tt.; Chantraine 1961, 216 tt.; Chantraine 1958, 300 tt.; Thumb, Hauschild 1959, 262 tt.; Whitney 1889, 250 tt.; Macdonell 1910, 344 tt.] turi agentyvinę (kartais ir kauzatyvinę) arba pseudoagentyvinę vertę¹, kai jungiasi su morfologiškai silpnomis (nežymėtomis), t. y. aktyvinėmis galūnėmis. Kai šios lekšemos jungiasi su morfologiškai stipriomis (t. y. mediopasyvinėmis) galūnėmis, jos turi inagentyvinę (kartais ir pasyvinę) arba vidinės diatezės vertę. Pasitaiko (nors gana retai) verbalinių lekšėmų su aktyvinėmis galūnėmis, turinčių inagentyvinę vertę, pvz.: s. i. *ṛdhnoti* 'klesti'², *ṛpṇoti* 'pasisotina, naudojasi', *ṛmpati* 't. p.' (su tematiniu paplatėjimu). Panaši lekšėmų su nazaliniu infiksu arba sufiksu distribucija žinoma ir kitose ide. kalbose.

1. Hetitų kalboje. Sufikso *-nu-* lekšemos (linksniuojamos pagal *-mi* klasę) paprastai yra agentyvinės-kauzatyvinės, kai jungiasi su aktyvinėmis galūnėmis [Friedrich 1960, 438 tt.]: *arnumi* 'išjudinu, atimu', *ḫarganumi* 'griaunu', *miyanumi* 'atgaivinu', *paḫḫasnumi* 'globoju' etc. Neužmirština, kad *-nu-* sufikso lekšemos retai turi mediopasyvines galūnes [Neu 1968 b, 85] ir kad inagentyvinės (kartais pasyvinės) vertės morfologizacijai neretai vartojamos lekšemos su kitais sufiksais arba ir be sufiksų, pvz.: *arnumi* | *arḫi* (*arḫari*), *arganumi* | *argmi*, *miyanumi* | *meḫḫi* (*miyahḫari*). Tokios pat opozicijos būdingos ir s. indų kalbai, pvz.: *punāti* 'apvalo' | *pavate* 'apsivalo', *junāti* '(iš)judina' | *javate* 'bėga, skubinasi'. Ir hetitų kalboje netrūksta išimčių, liečiančių verbalines lekšemas su aktyvinėmis galūnėmis [Kronasser 1966, 452 t.], pvz.: *nuntarnumi* 'skubinuosi' [Neu 1968 a, 130], *wahnumi* 'suku, sukuosi', *waksiyanumi* 'susilaikau'. Tokių išimčių pasitaiko ir negausioje grupėje lekšėmų su infiksu *-n-* [Kronasser 1966, 432 tt.]. Ir priesagos *-na-* lekšemos³

*Šiame straipsnyje nekreipiama dėmesio į nagrinėjamų veiksmažodžių vokalinės apofonijos ir kirčio problemas; į nazalinių infiksų arba sufiksų (antrinį) vartojimą denominatyvinių arba deverbatyvinių lekšėmų darybai.

¹ Dėl šių terminų žr. [Michelini 1980].

² Rigvede vertė yra tik agentyvinė-kauzatyvinė [Grassmann 1873, 289].

³ Apie jų fleksiją žr. [Friedrich 1960, 102 tt.].

yra paprastai agentyvinės (kartais kauzatyvinės), kai jungiasi su aktyvinėmis galūnėmis [Kronasser 1966, 559 tt.], pvz.: *hannahhi* 'nusprendžiu', *hurnahhi* 'aplaistau', *kuenahhi* 'nužudau', *tarnahhi* 'leidžiu'. Leksemos su kitais sufikais rečiau vartojamos inagentyvinės (kartais pasyvinės) vertės morfologizacijai, palyginti su *-nu-* sufikso leksemomis. Galiausiai minėtina intensyviųjų/iteratyviųjų leksemų su priesaga *-anna-* grupė. Jai priklauso ir viena kita leksema, kuri, jungdamasi su aktyvinėmis galūnėmis, turi inagentyvinę vertę [Kronasser 1966, 558 t.].

2. Tocharų kalboje. Priesagos *-nā-* leksemoms⁴ su aktyvinėmis galūnėmis paprastai būdinga agentyvinė (kartais kauzatyvinė) vertė. Su mediopasyvinėmis galūnėmis šios leksemos turi inagentyvinę (kartais pasyvinę) arba vidinės diatezės vertę, pvz.: toch. A *karsnam* 'kerta' / *kārsnātār* [pasyvinė vertė, žr. Schmidt 1974, 207 t.]; toch. A ir B *musnātār* 'keliasi' [Schmidt 1974, 294 t.], toch. B *pruknātār* 'pašoka', toch. A *sumnātār* 'atima' (tik su medialine fleksija) turi vidinės diatezės vertę (?) [Schmidt 1974, 408 t.]. Pasitaiko (retai) išimčių, kaip, pvz., toch. A *klisnāš* 'miega'. Sufikso *-nā-* leksemos su pseudoagentyvine verte gali jungtis tiek su aktyvinėmis (plg. toch. B *kārsnam* 'žino'), tiek su mediopasyvinėmis galūnėmis [plg. toch. A ir B *pällāntār* 'giria'; Schmidt 1974, 170 tt.].

Čia pateikta analizė tinka ir leksemoms su *-n-* sufiksu⁵.

3. Lotynų kalboje. Verbalinės leksemos su infiksu *-n-* (jos eventualiai galėjo įsigalėti visoje veiksmažodžio paradigmoje) ir tematiniu paplatėjimu paprastai yra agentyvinės arba pseudoagentyvinės, kai jungiasi su aktyvinėmis galūnėmis [Leumann 1926, 313; Kühner, Holzweissig 1912, 718 t.; Ernout 1953, 134 tt.], pvz.: *frango* 'sudaužau', *fundo* 'išlieju', *linquo* 'lieku', *pando* 'išskleidžiu', *rumpo* 'laužau', *vinco* 'nugaliu'. Tos pačios leksemos su (medio) pasyvinėmis galūnėmis paprastai yra inagentyvinės (kartais pasyvinės). Inagentyvinę vertę išimtiniais atvejais gali turėti ir leksemos su aktyvine fleksija, pvz., *accumbo* 'atsigulu'.

Tai, kas čia pasakyta, galioja ir *-n-* sufiksui, kuris yra išplėstas⁶ tematiniu balsiu [Kühner, Holzweissig 1912, 717 t.; Ernout 1953, 133].

4. Keltų kalbose (s. airių kalboje). Senovės airių kalba turi verbalinių leksemų su nazaliniu infiksu ir tematiniu paplatėjimu [Thurneysen 1946, 355 tt.] bei su *-n-* sufiksu⁷. Joms (bent vartojamoms be priešdėlių) galioja tos pačios taisyklės, kaip ir analogiškomis leksemoms lotynų kalboje (pridurtina tik, kad mediopasyvinę lotynų kalbos fleksiją senovės airių kalboje atitinka dvi skirtingos fleksijos: deponentinė ir pasyvinė), pvz.: a) *dingid* 'spaudžia', *bongid* 'pjauna, kerta (javus)'; b) *ben(a)id*

⁴ Šios leksemos paliudytos A ir B tarmėse, žr. [Krause, Thomas 1960, 203 tt.].

⁵ Šios leksemos žinomos tik iš B tarmės, žr. [Krause, Thomas 1960, 205 t.].

⁶ Reliatyviai turėtų būti **-nā-/*-nə-* sufikso tematizacija, žr. [Leumann 1926, 313 t.].

⁷ Sufikso *-n-* leksemos yra B IV ir B V klasės [Thurneysen 1946, 356 t.]. Pirmojoje klasėje *-n-* kilęs iš ide. **-nā-/*-nə-*, antrojoje — iš ide. **-neu-/*-nu-*.

'kerta, pjauna', *cren(a)id* 'nusiperka', *tlen(a)id* 'atima'; c) *marn(a)id* 'išduoda'. Senovės airių kalboje irgi pasitaiko išimčių, panašių į lo. *accumbo*, pvz., *do lin* 'teka'.

Leksemų su nazaliniu infiksu arba sufiksu diatezei manifestuoti kitose ide. kalbose esama daugiau ar mažiau skirtingų sistemų.

1. Armėnų kalboje. Agentyvinę vertę [Meillet 1936, 106 t.] dėsniai turi tik leksemos su *-ane-* priesaga⁸. Kitoms vertėms išreikšti vartojamos *-ani-* sufikso leksemos, kontrastuojančios pirmosioms (*-ane-*/*-ani-* opozicija priklauso bendresnei *-e-*/*-i-* opozicijai, turinčiai tą pačią funkciją, kaip ir aktyvo/mediopasyvo kontrastas kalbose su medialine fleksija).

Sufikso *-nu-* verbalinių leksemų (diatezės atžvilgiu jos nekontrastuoja kitiems derivatams) grupei priklauso ir viena kita leksema su inagentyvine verte [*z-genum* 'apsirengiu' tipo, žr. Meillet 1936, 112] arba vidinės diatezės verte, pvz., *arñum* 'imu' tipo.

Sufikso *-(a)na-* [*<ide. *-nā- / *-nə-*, žr. Meillet 1936, 111] leksemos, būdamos pirminės, turi tokias diatezės vertes, kaip ir derivatai su *-nu-* sufiksu; būdamos denominatyvinės (antrinės), jos dažnai reprezentuoja inagentyvinei vertei, pvz.: *k'ahanayanam* 'tampu kunigu', *tkaranam* 'silpstu'. Ir šios leksemos pagal diatezę nekontrastuoja kitiems derivatams.

2. Baltų kalbose (ypač lietuvių kalboje). Lietuvių kalboje leksemos su *-ina-* sufiksu (*< ide. *-nā- / *-nə-*)⁹ yra paprastai agentyvinės (kartais kauzatyvinės) ir retai pseudoagentyvinės arba inagentyvinės [LKG 1971, 263 tt.]. Agentyvinė (kartais kauzatyvinė) vertė būdinga ir prūsų kalbos leksemų su priesagomis *-inā-* / *-inē-* / *-ina-* klasei [Trautmann 1910, 281 t.]. Tas pats pasakytina ir apie latvių kalbos leksemas su *-inā-* [Kabelka 1975, 175; Stang 1966, 369]. Reikia pažymėti, kad minėtose trijose baltų kalbose sufiksas *-in(ā)*- yra generalizuotas visoje veiksmažodžio paradigmoje.

Lietuvių kalbos leksemos su *-na-* priesaga¹⁰ gali būti [LKG 1971, 230 t.] tiek agentyvinės (pvz.: *džiáuna*, *griáuna*, *káuna*), tiek inagentyvinės, pvz.: *būna*, *eina*, *bliáuna*, *spjáuna*. Tai, kas čia pasakyta, tinka ir to paties tipo latvių kalbos leksemoms su *-na-* sufiksu [Kabelka 1975, 169]. Analogiškai klasei priklauso ir dvi prūsų kalbos leksemos *pogaunai* bei *postānai* [Trautmann 1910, 280 t.]; dėl kilmės žr. [Stang 1966, 349 tt.].

⁸ Dėl *-ane-* kilmės nesutinku su A. Meillet [1937, 222]; mano nuomone, čia reiktų atstatyti **-nā-*/**-nə-* sufiksą.

⁹ Žr. [Michelini 1977, 350]. Kitaip mano Chr. S. Stangas [1966, 371].

¹⁰ Dauguma šių leksemų yra nesenos, žr. [Stang 1966, 353].

Sufiksas *-na*¹¹ diatezės atžvilgiu yra tarp *-inā-* sufikso ir *-n-* infikso (nors artimesnis pirmajam). Procesyvinės-terminatyvinės lietuvių kalbos lekšemos su *-n-* infiksu diatezės aspektu paprastai yra inagentyvinės [LKG 1971, 222 tt.].

3. Slavų kalbose (ypač senovės slavų kalboje). Verbalinės lekšemos su *-no-* sufiksu diatezės aspektu gali būti tiek agentyvinės, tiek inagentyvinės [Meillet, Vaillant 1934, 229 tt.; Kuiper 1937, 223]. Negausios lekšemos su *-n-* infiksu (s. sl. *seđq* 'sėsiuosi', *lēgq* 'gulsiuosi' etc.) yra inagentyvinės.

4. Germanų kalbose (ypač gotų kalboje). Gotų ir senovės šiaurės germanų kalbų lekšemos su *-na-* sufiksu (< **-nā-* / **-nə-* su tematinio paplatėjimu) paprastai yra inagentyvinės [kartais → pasyvinės, žr. Hirt 1932, 164 t.; Kuiper 1937, 219 tt.], pvz.: go. *gaþaúrnan* 'išdžiūti', *fralusnan* 'išnykti', *aflifnan* 'išlikti'. Dėl tokios ypatingos vertės šiai lekšėmų grupei gotų kalboje [Mossé 1956, 137] nebūdingos mediopasyvinės galūnės. Jas turi tik atskiri vienetai su pasyvine verte, padaryti iš agentyvinių arba pseudoagentyvinių lekšėmų su aktyvinėmis galūnėmis. Pagal diatezę minėtosios lekšemos kontrastuoja lekšėmoms su „kautatyviniu“ sufiksu *-ia-* [< *(e)ie/o] arba kitiems derivatams.

Čia nagrinėtus faktus indoeuropietiškuoju aspektu galima interpretuoti dvejopai.

1. „Tradicinė“ hipotezė. Teigiama, kad s. graikų ir s. indų kalbų faktai tiksliai atspindi ide. „prokalbės“ padėtį. Priėmus šią hipotezę, armėnų, baltų ir slavų kalbų lekšėmų (atitinkamai su sufiksais: arm. *-nu-* ir *-(a)na-*, balt. *-na-*, sl. *-no-*) diatezės semantinis išplėtimas laikytinas nesenu dalyku. Tą galima paaiškinti kaip indoeuropietiškosios mediopasyvinės fleksijos išnykimo pasėkmę ten, kur vietoj mediopasyvo nesusiformavo specifinės morfologinės klasės (panašios kaip arm. *-ni-* klasė). Taip pat nesena tokiu atveju laikytina diatezė lekšėmų su *-n-* infiksu baltų bei slavų kalbose ir su *-na-* sufiksu germanų kalbose. Šių baltų bei slavų kalbų faktą galima taip aiškinti: išnykus mediopasyvinei fleksijai, išsiplėtė *-n-* infikso su aktyvinėmis galūnėmis semantinė funkcija, kuri vėliau dėl tam tikrų priežasčių¹² susiaurėjo iki inagentyvinės vertės. Tinkamai paaiškinti germanų diatezę lekšėmose su *-na-* sufiksu yra sunku.

2. Išnagrinėtieji faktai verčia kelti hipotezę apie kitokią indoeuropietiškąją sistemą, negu ta, kurią atspindi s. graikų ir s. indų kalbos. Ide. lekšėmoms su nazaliniu infiksu arba sufiksu buvo būdingas apibrėžtas (pranc. *déterminé*) aspektas [Kuiper 1937, 203 tt.; Safarewicz 1974, 58]. Diatezės atžvilgiu šios lekšemos su aktyvinėmis galūnėmis galėjo būti tiek agentyvinės (kartais ir kautatyvinės), tiek inagentyvinės [Kuiper 1937, 203 tt.]¹³. Tai vis dėlto nekliudo manyti, kad gal dar bendruoju

¹¹ Mano nuomone, sufiksas *-na-* (kaip ir *-inā-*) kildintinas iš ide. **-nā-* / **-nə-*; tarp šių sufiksų yra papildomoji distribucija: *-na-* paprastai vartojamas pirminėse lekšėmose, *-inā-* – antrinėse.

¹² Tas priežastis reikia atskirai nagrinėti.

¹³ Panašią hipotezę buvau išdėstęs, neskaitęs J. Kuiperio [Kuiper 1937] knygos, žr. [Micheli 1977].

ide. laikotarpiu nazalinio infikso arba sufikso leksemos su aktyvinėmis galūnėmis galėjo būti kai kada (kaip verčia spėti s. indų bei hetitų kalbų faktai) tik agentyvinės (kartais ir kauzatyvinės), kadangi kontrastavo šakninėms atematinėms (tematinė fleksija yra vėlesnė) leksemoms su aktyvine fleksija. Senovės indų *pavate* tipo fleksija irgi yra vėlesnė ir priklauso nuo ypatingos s. indų kalbos sistemos [Michelini 1978, 143 t.]. Pagal pateiktas interpretacines schemas tinkamai paaiškinami visi išnagrinėtieji faktai – ir s. graikų, s. indų bei kitų kalbų „išimtys“ (jos traktuotinos ne kaip naujadarai, o kaip archaizmai). Kur senoji situacija (matyt, kiekvienoje kalboje dėl skirtingų priešasčių) pasikeitė, leksemose su nazaliniu infiksu arba sufiksu turėjo vykti semantinio siaurėjimo procesas, galėjęs pakrypti tiek agentyvinę, tiek į inagentyvinę vertę. Kalbose su mediopasyvine fleksija (išskyrus germanus) toks siaurėjimas dėl mediopasyvui (tarminė inovacija) būdingos semantinės funkcijos pakrypo į agentyvinę vertę. Baltų kalbose iš dviejų sufiksų, seniau buvusių morfologinių variantų, yra kilę du invariantai, kurių opozicija maždaug atitiko kitų ide. kalbų aktyvo/mediopasyvo opoziciją.

Straipsnyje pasiūlytoji interpretacija gerai derinasi su mintimi, kad bendruoju indoeuropiečių laikotarpiu, kada ide. morfologinė linksnių sistema buvo ergatyvinio tipo [Mažiulis 1970, 79 t.], dar nebuvo mediopasyvinės fleksijos, ir agentyvinės/inagentyvinės verčių opozicija buvo manifestuojama ne skirtingomis galūnėmis, o skirtingu morfologiniu linksniu leksemos, atliekančios subjekto funkciją tame pačiame sakinyje (ergatyvas dažniausiai atitiko pirmąją vertę, absoliutyvas – antrąją)*.

Literatūra

- Chantraine P. 1958: Grammaire homérique (t. 1: Phonétique et morphologie). – Paris.
Chantraine P. 1961: Morphologie historique du grec. – Paris (2a ed.).
Ernout A. 1953: Morphologie historique du latin. – Paris (3a ed.).
Friedrich J. 1960: Hethitisches Elementarbuch (Teil 1: Kurzgefasste Grammatik). – Heidelberg (2a ed.).
Grassmann H. 1873: Wörterbuch zum Rigveda. – Leipzig.
Hirt H. 1932: Handbuch des Urgermanischen (Teil 2: Stammbildungs- und Flexionslehre). – Heidelberg.
Kabelka J. 1975: Latvių kalba. – Vilnius.
Krause W., Thomas W. 1960: Tocharisches Elementarbuch (Bd. 1: Grammatik). – Heidelberg.

* Nuoširdžiai dėkoju profesoriui V. Mažiuliui ir aspirantui B. Stundžiai, padėjusiems išversti ir parengti šį straipsnį.

- Kronasser H. 1966: Etymologie der hethitischen Sprache. — Wiesbaden.
- Kühner R., Holzweissig F. 1912: Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache. — Hannover (2a ed.).
- Kuiper J. 1937: Die indogermanischen Nasalpräsentia. — Amsterdam.
- Leumann M. 1926: Lateinische Laut- und Formlehre. — München.
- LKG 1971: Lietuvių kalbos gramatika, t. 2. — Vilnius.
- Macdonell A. 1910: Vedic Grammar. — Strassburg.
- Mažiulis V. 1970: Baltų ir kitų ide. kalbų santykiai. — Vilnius.
- Meillet A. 1936: Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique. — Vienne (2a ed.).
- Meillet A. 1937: Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes. — Paris (8a ed.).
- Meillet A., Vaillant A. 1934: Le slave commun. — Paris (2a ed.).
- Michelini G. 1977: Il destino dei 'suffissi' in nasale indoeuropei nelle lingue baltiche... — *Baltistica*, t. 13(2), p. 349–351.
- Michelini G. 1978: Flessione tematica e medio in 'indoeuropeo'. — *Studi Italiani di linguistica teorica ed applicata* 7 (1–2), pp. 141–151.
- Michelini G. 1980: Kai kurių veiksmažodžių formų diatezės problemos lietuvių kalboje. — *Baltistica*, t. 16(1).
- Mossé F. 1956: Manuel de la langue Gotique. — Paris (2a ed.).
- Neu E. 1968 a: Interpretation der hethitischen mediopassiven Verbalformen. — Wiesbaden.
- Neu E. 1968 b: Das hethitische Mediopassiv und seine indogermanischen Grundlagen. — Wiesbaden.
- Safarewicz J. 1974: Linguistic Studies. — The Hague-Paris.
- Schmidt K. 1974: Die Gebrauchsweisen des Mediums im Tocharischen. — Göttingen.
- Schwyzler E. 1939: Griechische Grammatik. — München.
- Stang Chr. S. 1966: Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen. — Oslo.
- Thumb A., Hauschild R. 1959: Handbuch des Sanskrit. — Heidelberg.
- Thurneysen R. 1946: A Grammar of Old Irish. — Dublin.
- Trautmann R. 1910: Die altpreussischen Sprachdenkmäler. — Göttingen.
- Whitney W. 1889: Sanskrit Grammar. — Leipzig-Boston (2a ed.).